

Länsstyrelsen
Värmland

Handlingsplan för säterbruket i Värmland

Värmlands län 2016

Publ nr 2016:14
ISSN 0284-6845

Rapporten är sammanställd av Lise Wichmann Hansen
Framsida - Sandsäterna och Åstrandssäterna. Foto: Olov Henriksson och Lennart Norén
Sida 17 - Rostig separatorlämning bland smågranar, Munkebolssäterna. Foto: Olov Henriksson

Länsstyrelsen Värmland, 651 86 Karlstad
010-224 70 00, www.lansstyrelsen.se/varmland

Länsstyrelsen
Värmland

Lantbruk
Roger Bergqvist
010-2247213

BESLUT

Datum
2016-05-20

Sida
1(1)
Beteckning
600-3590-2016

Handlingsplan för säterbruket i Värmland

Länsstyrelsen i Värmlands län beslutar om *Handlingsplan för säterbruket i Värmland*.

Länets sätrar är viktiga för bevarande av den biologiska mångfalden, värdefulla natur och kulturmiljöer, ett biologiskt kulturarv samt utrotningshotade husdjursraser. Därför har Länsstyrelsen tagit fram en handlingsplan, i samarbete med befintliga säterbrukare, andra organisationer och enskilda aktörer, för att bidra till att säkra ett levande säterbruk.

Landshövding Kenneth Johansson har fattat beslut om denna handlingsplan. Enhetschef Roger Bergqvist har varit föredragande. I den slutliga handläggningen deltog också länsråd Johan Blom och verksamhetschef Torben Ericson.

Förord

Vi är många som har fina minnen från att besöka fäboddar, som här i Värmland kallas för sätrar. Varma sommark dagar, där man i familjens och goda vänners sällskap, njöt av naturen och miljöerna, fritt betande djur och smakade på nybakat bröd, hemkärnat smör och lokalproducerad ost.

Men det är inte bara nostalgi. Sätrarna är en verksamhet som trots sin relativt ringa omfattning är mycket viktig för bevarande av den biologiska mångfalden, värdefulla natur- och kulturmiljöer, ett biologiskt kulturarv samt utrotningshotade husdjursraser.

Därför har Länsstyrelsen Värmland tagit fram en handlingsplan, i samarbete med befintliga säterbrukare, andra organisationer och enskilda aktörer, för att bidra till att säkra ett levande säterbruk.

Vår handlingsplan innefattar bl.a. spridning av information, inklusive kartor och foton, på nätet och försök med vallning mot rovdjur. Dessutom kommer vi arrangera korta kurser med säteranknytning och handlägga miljöersättningar och övriga stöd inom Landsbygdsprogrammet med koppling till sätrar.

Många åtgärder kommer även att ske utanför Länsstyrelsen regi såsom exempelvis undersöka möjligheter för samarbetsprojekt med Norge, samla in och förmedla kunskap om värmländsk säterkultur och restaurera och hitta brukare till fler sätrar.

Under 1900-talet har det levande säterbruket ansetts vara ett minne av svunna tider. Tvärtemot alla uppfattningar och slutsatser lever dock sätrarna kvar, om än i begränsad omfattning, in i 2000-talet och det finns ett antal yngre möjliga säterbrukare som visar intresse. Den kunskap och erfarenhet som finns hos äldre säterbrukare är viktig att föra vidare.

Vi hoppas att med handlingsplanen och dess åtgärder kunna vara en del i arbetet för att säkra och lyfta säterbrukandet i Värmland.

Kenneth Johansson
Landshövding

Sammanfattning

Sätrarna är en viktig del av Värmlands historia och kultur och det finns höga natur- och kulturvärden knutna till säterbruket både i form av fysiska lämningar och immateriellt kulturarv, säterkulturen. Säterbruket har dock nästan upphört helt och säterkulturen är mycket nära att dö ut.

Under åren 2012-14 har fyra träffar hållits (Stöllet, Residenset i Karlstad, Ena byggdegård och Stöllet/Segenässättern) där ett stort antal markägare, säterbrukare och andra engagerade har deltagit i arbetet med att identifiera hinder och lösningar för att bevara och utveckla säterbruket. En mängd olika konstruktiva idéer har kläckts varav en del också har hunnit förverkligas. Denna handlingsplan är en sammanfattning av vad som gjorts och vad som mer behöver göras.

En del av behoven och idéerna som identifierats är sådant som vi ser att det går att genomföra med befintliga verktyg, annat skulle kräva politiska beslut på högre nivå.

Innehåll

1	Inledning	1
1.1	Historik och betydelse	1
1.2	Inventeringar och läget 2015.....	1
1.3	Miljöersättningar	2
1.4	Rovdjur	2
1.5	Många ägare	3
1.6	Kunskapsläget, säterkultur, immateriellt kulturarv	3
1.7	Säterna som affärsidé 2016	3
2	Vad riskerar att hända	3
3	Pågående arbete och insatser gjorda under åren 2000-20155	
3.1	Länsstyrelsens arbete inom ramarna för Landsbygdsprogrammet 2007-2013	5
3.1.1	Miljöersättningar till fäbod i bruk	5
3.1.2	K-projektet.....	5
3.1.3	Uppsökande arbete.....	5
3.1.4	Nästa generation säterbrukare	6
3.1.5	Säterakuten 1a och 1b	6
3.2	Länsstyrelsens arbete utanför Landsbygdsprogrammet 2007-2013	6
3.2.1	Utredning av potentiellt kulturresevat	6
3.2.2	Byggnadsvårdsbidrag	6
3.2.3	Inventering av biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer	6
3.3	Arbete som bedrivs utanför Länsstyrelsens regi.....	6
3.3.1	Värmlands Museum	6
3.3.2	Säter nätverket.....	7
3.3.3	FRISKT bete, Torsby kommun.....	7
3.3.4	Kursverksamhet, Studiefrämjandet.....	7
3.3.5	Värmlands säterbrukarförening.....	7
3.3.6	Ransbysäterna	7
3.3.7	Mariebergsskogen.....	7
3.3.8	Fjällkoföreningen i Värmland.....	7
3.3.9	Föreningar och privatpersoner.....	7
4	Behov av ytterligare insatser	8
4.1	Utbildning och praktik.....	8
4.2	Kunskapscentrum	8
4.3	Säkerställa brukande av minst en säter.....	9
4.4	Vallning av djur.....	9
4.5	Utveckling av affärsidéer	10
4.6	Bilda fler säterföreningar	10
4.7	Starta och driva "Säternavet"	10
4.8	Webb-plattform och annan kommunikation	10
4.9	Koppla ihop marker med brukare och djurhållare	11

LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

4.10	Fler sätrar i bruk	11
4.11	Samarbete med Norge.....	11
5	Åtgärds katalog.....	12
Bilaga 1 – Läget 2014	15

1 Inledning

1.1 Historik och betydelse

Fäbodbruket, eller säterbruket som det benämns i Värmland, är en viktig del av Värmlands historia. Genom att utnyttja mer marker för både bete och vinterfoder än de som fanns hemma vid gården kunde man ha fler betesdjur och därmed skaffa sig mer mat i form av ost mer mera, som kunde lagras och ätas under den långa vintern. Man skulle kunna säga att säterbruk var ett sätt att omvandla sommarens gräsvegetation till mat åt människor året om. Säterbruket i Värmland är gammalt, pollenanalyser från Backasäterna har visat att det växte hävdsvegetation där redan på 500-talet. Pollenanalyser från andra värmländska sätrar visar på hävdsvegetation från ca år 1000. Säterbruket har varit en del av jordbruket och försörjningsstrategin i en stor del av Värmland och som mest fanns här över 1000 sätrar.

I samband med befolkningsökningen under 1800-talet omvandlades många sätrar till jordbruk för permanentboende, fram för allt i den södra delen av säterområdet. Mark bröts upp till åker och vägar byggdes. I samband med att folk flyttade från landet till städer för att arbeta eller till Amerika så övergavs många sätrar. Utvecklingen fortsatte under jordbrukets rationalisering under 1900-talet, där många små jordbruk lades ner och mjölkbilen slutade köra till mer avlägsna små leverantörer. Sättrarna är några av de mest värdefulla men samtidigt mest hotade miljöerna i odlingslandskapet. De är ett kulturarv som bidrar till höga natur- och kulturvärden, både i markerna och när det gäller traditionellt hantverk och kunnande. Att alla lämningar inte är fysiska innebär att säterbruket inte kan bevaras på ett museum. Det behövs ett levande säterbruk och det behövs säterbrukare om kulturen ska bevaras. Det är därför mycket viktigt att bevara de sätrar som fortfarande brukas och att verka för att fler tas i bruk så att kunskapen om säterbruk sprids.

1.2 Inventeringar och läget 2015

I Värmlands län finns det bara ett fåtal levande sätrar kvar. Härutöver finns ett antal sätrar där hela eller delar av vallen slås men där djurhållning saknas. Restaurerbara sätervallar finns det däremot relativt gott om, spridda över en stor del av länet.

År 1973-74 inventerade Håkan Eles Värmlands sätrar åt Värmlands Museum och hittade då 94 sätrar.

År 1998 inventerades sätrarna igen av Erika Wass och Anita Björcke, Värmlands Museum/Länsstyrelsen. I denna inventering låg fokus på byggnaderna och på 66 sätrar fanns någorlunda välbevarade säterbyggnader kvar.

År 2012 och 2013 ingick 16 värmländska sätrar i två projekt med syfte att ta fram och utveckla en metod för inventering av biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer. Inventeringen finansierades till största delen av Riksantikvarieämbetet och utfördes i Värmland av Maria Sundqvist och Annie Johansson från Länsstyrelsen. Några slutsatser från projekten är att betesdjur kan påverka även modern produktionsskog på ett spännande sätt och att kunskapsöverföringen mellan generationer är mycket viktig. I de fall då det inte finns kvar någon person med personlig erfarenhet av säterdrift är det extremt svårt att hitta spåren efter säterdrift ute i skogen, särskilt om det var länge sedan säterdriften upphörde.

År 2014 gjorde Olov Henriksson, Torsby kommun, och Lise Wichmann Hansen, Länsstyrelsen, en kartläggning av restaureringsbehov och möjligheter på sätrarna. Enligt denna var tre sätrar i bruk år 2014: Kårebolssättern, Norra Loffstrandssättern och Ransbysättern (inom stängsel). På 16 sätrar bedöms det vara möjligt att återuppta brukandet. På 24 sätrar härutöver bedöms det vara möjligt att restaurera och sköta sätervallen men stallbyggnader saknas alternativt så är skogen runt vallen av sådan karaktär att det inte bedöms möjligt att beta (storskaliga contortaplanteringar med obefintlig markvegetation). På ytterligare 19 sätrar är det enbart byggnader kvar, vallen är borta/ej längre möjlig att restaurera eller har övergått till annan användning.

Av de 43 sätrar som antingen brukas, bedöms vara möjliga att börja bruka igen eller åtminstone möjliga att restaurera vallen på så har sex sätrar små eller nästan inga behov av restaurering på vallarna, medan vallen på övriga 38 sätrar är i behov av restaurering, i många fall mycket omfattande.

Se information och bilder från sätrarna på Länsstyrelsens hemsida, välj fliken Lantbruk och landsbygd eller följ länken:

<http://www.lansstyrelsen.se/varmland/Sv/lantbruk-och-landsbygd/lantbruk/satrar-i-varmland>

1.3 Miljöersättningar

Det har funnits miljöersättningar för säterbruk sedan 1996 och ersättning för restaurering av ängsmark, betesmark och överloppsbyggnader samt ersättning för återuppsättning av gårdsgård med mera, men detta har inte utnyttjats av markägare eller brukare på sätrarna annat än i ett fåtal fall. Ersättningarna i sig ger inte ekonomi för att bruka en säter utan brukandet behöver ingå i ett företagande som även fungerar ekonomiskt och praktiskt resten av året. Att vistas på sätern hela fäbodsäsongen innebär att vara hemifrån i minst 6 veckor vilket är praktiskt och ekonomiskt svårt för de flesta 2015.

Från 2007 till 2014 har antalet sätrar som brukas och söker fäbodstöd minskat från sju till tre.

År 2015 söks det fäbodstöd för tre sätrar i Värmlands län - Norra Loffstrandssättern, Kårebolssättern och Ransbysättern. Norra Loffstrandssättern och Kårebolsättern betas med fjällkor från samma besättning i Hagfors. Ransbysättern lånar in djur.

1.4 Rovdjur

Rovdjursläget innebär att lantbrukarna inte kan/vill släppa sina djur lösa på skogen utan vallning. Oron för angrepp är en betydande faktor för djurägare som övervägar att bedriva säterbruk. Lösningen de flesta förespråkar (och som användes under minst 900 år där säterbruk pågick och rovdjur fanns) är vallning av djuren, alltså att en person följer med djuren på skogen

Traditionellt säterbruk med mjölkande djur kräver nu minst två personer på plats, en som vallar djuren på skogen och en som tar hand om mjölken på sätern. Detta personalbehov gör det än svårare, både praktiskt och ekonomiskt, att bedriva säterbruk jämfört med för något årtionde sedan då djurägarna överlag kände sig trygga med att släppa ut djuren fritt på skogen och själv vara kvar på vallen och ta hand om mjölkhantering och övrigt arbete där under dagen.

1.5 Många ägare

I en del fall kan ägarförhållandena på sätrarna (många delägare med olika viljor) också försvåra möjligheten att få till stånd restaurering och/eller brukande. Några sätrar är uppdelade på 20-40 fastigheter och ännu fler delägare.

1.6 Kunskapsläget, säterkultur, immateriellt kulturarv

Ett fåtal nyckelpersoner är kulturbärare i meningen att de har egen praktisk erfarenhet av traditionellt säterbruk och har lärt sig mycket av det man kan och vet från äldre generationens värmländska säterbrukare och således kan föra vidare den värmländska säterkulturen. Kunskaper i säterkultur omfattar praktiska jordbrukskunskaper om djur, vallning, mjölkning, framställande av olika mjölkprodukter med mera, men också till exempel traditionella lokala sånger, lockrop, berättelser och saker som hur man rensar en källa, diskar ett träkärl eller slöjdar det man behöver. De kulturbärande nyckelpersonerna i Värmland har hög ålder och ingen av dessa orkar längre bedriva säterbruk på egen hand. Glädjande är att Kårebolssäteren i år kommer att drivas av unga brukare, men därutöver finns det för närvarande inga unga personer som ägnar sig åt säterbruk. Några yngre personer finns som provat på och som lärt sig en del och som skulle vilja, men ingen som vågat sig på i egen regi än.

1.7 Säteren som affärsidé 2016

Säterns roll i jordbruket/matförsörjningen som beskrivet i 1.1 har i princip försvunnit. Det går inte ihop sig ekonomiskt att bedriva säterbruk på traditionellt vis.

I Dalarna och Jämtland där betydligt fler sätrar/fäbodrar är kvar i bruk finns olika upplägg/affärsidéer som gör att man lyckas få ihop ekonomin. Dels turistiskt inriktade sätrar med servering mer mera, dels småskaliga livsmedelsföretag. I Norge där det finns runt 1000 sätrar kvar i bruk har man haft hjälp av en jordbrukspolitik som länge gjort det möjligt att leva på att vara småskalig jordbrukare och fortsätta med säterbruk. Även i Norge är det många av sätrarna som får huvuddelen av sin inkomst från småskalig livsmedelsförädling och från besöksverksamhet av olika slag. Där säterbruket finns kvar i Värmland beror det på enskilda personers stora engagemang och intresse och mycket ideellt arbete.

2 Vad riskerar att hända

Den värmländska säterkulturen är mycket nära att dö ut.

Naturvärden och biologiskt kulturarv knutet till säterbruket är beroende av brukandet och har redan till stor del försvunnit/finns endast kvar på ett fåtal platser och utan åtgärder kommer de försvinna helt inom en kort tidshorisont.

En kultur som inte utövas är inte vid liv och säterbruket är svårt att spara på ett museum, det behöver finnas kvar i levande form för att kulturen och den kulturpräglade naturen på och kring en säter ska kunna bevaras.

LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

Den kunskap som fortfarande finns kvar hos äldre personer med personlig erfarenhet av säterbruk i Värmland riskerar att dö ut med dessa personer. Eftersom det är ett så litet antal sådana personer kvar är risken för att detta ska ske inom kort stor. Sett till hela landet finns det ett betydligt större kunskapsunderlag när det gäller säterbruk, men det finns stora regionala skillnader och just de värmländska särdragen och traditionerna är viktiga att fånga upp innan det är för sent.

3 Pågående arbete och insatser gjorda under åren 2000-2015

3.1 Länsstyrelsens arbete inom ramarna för Landsbygdsprogrammet 2007-2013

3.1.1 Miljöersättningar till fäbod i bruk

De sätrar som sökt ersättningen och uppfyllt villkoren har beviljats miljöersättning genom Landsbygdsprogrammet. Mellan åren 2007 och 2014 minskade antalet värmländska sätrar i bruk från sju till tre. Vid en säterträff i Stöllet sept. 2012 identifierades behovet av att miljöersättningen kompletteras med ett vallningsstöd för att möjliggöra säterbruk med aktuell rovdjursituation. Länsstyrelsen har lämnat synpunkter om detta till Jordbruksverket och rovdjursansvariga.

3.1.2 K-projektet

Länsstyrelsen har drivit det så kallade K-projektet 2007-våren 2015, i syfte att kompetensutveckla lantbrukare inom miljöområdet. Projektet omfattade flera olika typer av insatser och aktiviteter som har koppling till säterbruket. De huvudsakliga är;

- Rådgivning till säterbrukare om natur- och kulturmiljövården
- Information och inspiration genom nyhetsbrev Utsikt (4 nummer/år) och Slätterbladet (3 nummer/år)
- Ett flertal kurser inom byggnadsvård har förlagts till sätermiljöer
- 2014 ordnades Säterdagen, en öppet-hus-dag på Kårebolssäteren, Torsby kommun, då säter och verksamhet visades upp för allmänheten
- I augusti 2014 ordnades en studieresa till Norska sätrar för intresserade och potentiella säterbrukare

3.1.3 Uppsökande arbete

Uppsökande arbete har bedrivits av Länsstyrelsen 2012-2015. Syftet med projektet var att öka måluppfyllelsen för Landsbygdsprogrammet, inom Ett Rikt Odlingslandskap. En stor del av projektet har koncentrerats till arbete med att få fler sätrar i bruk. Ett antal möten har hållits med befintliga och potentiella säterbrukare och markägare. Först i syfte att identifiera hinder och möjligheter för fortsatt säterbruk, sedan för att överbygga de identifierade hindren.

Utskick med information om möjligheterna i Landsbygdsprogrammet har skickats till cirka 300 markägare på sätrar med hjälp av adresser från Metria.

En följd av det uppsökande arbetet var projektet "Nästa generation säterbrukare" (se nedan). Andra effekter har varit att kontakter har knutits, samtal kring lösningar av brukare/djurhållare/markägare har kommit igång, att saknade kurser har anordnats och att facebookgruppen "Säternätverket" har sett dagens ljus.

Under 2014 har uppsökandeprojektet i samarbete med Torsby Kommuns LONA-projekt gjort en kartläggning av restaureringsbehov och möjligheter på de kvarvarande sätrarna i Värmland. Säterkartläggningen läggs ut på Länsstyrelsens

hemsida med karta, beskrivningar och foton, för att underlätta för intresserade säterbrukare att hitta till sätrarna.

Även denna handlingsplan påbörjades inom ramarna för uppsökandeprojektet.

Uppsökandeprojektet avslutades juni 2015 (möjlighet att söka liknande projekt finns inte i Landsbygdsprogrammet 2014-2020).

3.1.4 Nästa generation säterbrukare

Ett praktikprojekt under år 2013 där 4 personer yngre än 40 år fick betald praktik på en säter under fem veckor, med det uttalade syftet att hitta fler framtida säterbrukare och att föra över praktiska kunskaper i säterbruk från den äldre generationen till den yngre.

3.1.5 Säterakuten 1a och 1b

1a: Praktiskt projekt med Skogsstyrelsen som projektägare, inriktat på röjning av igenväxningsvegetation på Segenässättern, Torsby kommun. Idén var att ta ett samlat grepp för att göra både röjningen och stödsökandet mer rationellt än om var och en av de 33 markägarna själv hade behövt engagera sig i sin marks restaurering.

1b: Praktiskt projekt med Länsstyrelsen som projektägare, inriktat på byggnadsvård. 22 byggnader på Segenässättern i Torsby kommun åtgärdades (tak, grund, stomme), så att de klarar sig många år till.

3.2 Länsstyrelsens arbete utanför Landsbygdsprogrammet 2007-2013

3.2.1 Utredning av potentiellt kulturresevat

År 1999 påbörjade Länsstyrelsens dåvarande kulturmiljöenhet en utredning om att bilda kulturresevat på Kårebolssättern. Arbetet avbröts på grund av medelsbrist.

3.2.2 Byggnadsvårdsbidrag

Byggnadsvårdsbidrag har genom åren i ett flertal fall lämnats för åtgärder på kulturhistoriskt värdefulla byggnader på sätrar.

3.2.3 Inventering av biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer

Under 2012 och 2013 bedrevs två likartade projekt som huvudsakligen finansierades av Riksantikvarieämbetet. Inventeringarna utfördes av Länsstyrelsen och resultaten sammanställdes i två rapporter, Biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer i Värmlands län 2012 (rapport 2014:04) respektive Biologiskt kulturarv i fäbodmiljöer i Värmlands län 2013 (rapport 2014:39).

3.3 Arbete som bedrivs utanför Länsstyrelsens regi

3.3.1 Värmlands Museum

Värmlands Museum har till exempel samlat in intervjuer, inventerat säterbyggnader och varit antikvarisk medverkande vid restaureringsarbeten på säterbyggnader. 2001 hade Värmlands museums årsbok säterkultur som tema. Boken fick titeln ”Lilja, mi Lilja, mi ko!”

3.3.2 Sätternätverket

Facebookgruppen Sätternätverket har startats av praktikanterna från projektet ”Nästa generation säterbrukare”.

3.3.3 FRISKt bete, Torsby kommun

Torsby kommun har drivit projektet ”FRISKt bete i Klarälvdalen” där älvnära marker i övre Klarälvdalen restaureras och betas. Köttet säljs till bland annat restaurangen på Branäs skidanläggning. Fortsättningen på projektet är under planering och föreslås omfatta även 2-3 sätrar (sätrar till gårdar i Klarälvdalen), som ska restaureras och brukas inom samma FRISK-paraply.

3.3.4 Kursverksamhet, Studieförbundet

Studieförbundet i Torsby har arrangerat välbesökta kurser för intresserade säterbrukare, bland annat i ystning och kulning.

3.3.5 Värmlands säterbrukarförening

Värmlands säterbrukarförening finns och hos dess medlemmar mycket kunskap.

3.3.6 Ransbysättern

Ransbysättern som drivs av Utmarksmuseet i Ransby har återuppbyggt en sätermiljö på en gammal säterplats och har under många år haft öppet sommartid med inlånade betesdjur, servering och olika publika arrangemang.

3.3.7 Mariebergsskogen

Även i Mariebergsskogen i Karlstad finns en uppbyggd säter, där en större publik kan få lite inblick i vad säterbruk är, även om det bara är bebyggelsemiljön som finns här, inte sättern i sig.

3.3.8 Fjällkoföreningen i Värmland

En diskret förening utan hemsida, men med ett 50-tal medlemmar varav många har fjällkor. Att dessa kor finns kvar är mer eller mindre en förutsättning för säterbruket och därmed av stort värde.

3.3.9 Föreningar och privatpersoner

Det finns ett flertal föreningar och privatpersoner som är engagerade i enskilda sätrar och som har lagt ner väldigt mycket arbete på att röja, restaurera, sätta upp gårdsgårdar, slåtter, restaurera byggnader, söka pengar och så vidare.

4 Behov av ytterligare insatser

4.1 Utbildning och praktik

Det finns inte längre samma naturliga föryngring av fäbodbrukare som det gjorde tidigare när driften gick i arv. Nya intresserade brukare behöver lära sig mycket innan de kan vara redo att ta på sig driften av en säter. En sådan utbildning skulle till exempel kunna förläggas till en folkhögskola. Förslag på innehåll finns redan, framtaget av säterägare Lennart Norén, Åstrandssäteren. Lämplig utbildningslängd är 1-1½ år. Även Rolf Nilsson, Kvarntorp har skissat på upplägg på eventuell utbildning i säterbruk.

Kortare utbildningar, till exempel möjlighet till praktik, underlättar för personer med viss baskunskap som främst behöver öka den praktiska kunskapen och erfarenheten. Då behövs sätrar som kan ta sig an praktikanter. Med tanke på det akuta läget i Värmland behöver detta ske i samarbete med andra fäbodlän samt Norge.

4.2 Kunskapscentrum

Ett kunskapscentrum för värmländsk säterkultur behöver tre funktioner, se nedan. Någon institution eller förening eller flera i samarbete behöver ta på sig huvudmannskapet för Kunskapscentrum.

1. En museal del: samla och förmedla kunskap om traditionell säterkultur i Värmland. När det gäller att samla in kunskaper från levande kulturbärare har spridda insatser redan gjorts, till exempel finns en del inspelade intervjuer med äldre säterkullor i Värmlands Museums musikarkiv och intervjuer med säterkullor från Munkebolssäteren har gjorts inom ett ALU-projekt. Lämpligen skulle man börja med att skaffa sig överblick över vad som finns redan och sedan komplettera där det finns luckor.

Genom medlemmar i Värmlands säterbrukarförening och säternätverkets kunskaper och kontakter kan vi hitta kulturbärarna.

2. En levande del: minst en säter i säkerställt aktivt bruk (helst samarbete mellan tre sätrar med lite olika inriktning). Så komplett som möjligt inklusive alla kulturyttringar (flera djurslag, förädling av mjölken, låtar o lockrop, småslöjd och så vidare)

3. En utvecklingsdel: Affärsidéer, kontakter, kunskap och tankar kring nu- och framtida säterbruk. Fungera som bollplank, stöd med mera för nya säterbrukare.

Eventuellt skulle det gå att finansiera uppstarten av ett kunskapscentrum med hjälp av Landsbygdsprogrammets medel för samarbetsprojekt (till exempel samarbete mellan Torsby Kommun, Utmarksmuseet och/eller Värmlands Museum, Värmlands säterbrukarförening och de levande sätrarna). Kortsiktig finansiering med projektmedel bedöms dock vara mindre lämpligt, det skulle behövas långsiktighet!

4.3 Säkerställa brukande av minst en säter

Att säkerställa brukandet av minst en säter kan eventuellt ske genom reservatsbildning (statlig eller kommunal) eller på annat sätt, för att säterkulturens tunna tråd inte ska gå av. En säter eller kanske ännu bättre en grupp på tre ställen behöver finnas kvar och fungera som levande kunskapscentrum/”kulturvidlivhållare”. Genom praktikverksamhet på säkerställda sätern/sätrarna kan kunskapen om värmländskt säterbruk föras vidare till nya brukare på andra sätrar.

Sedan 1999 finns i miljöbalken möjlighet att bilda kulturresevat, både i statlig och kommunal regi. Länsstyrelsen har i tidigare arbeten tagit fram underlag för ett antal kulturmiljöer som möjliga framtida kandidater till statliga kulturresevat, däribland även sätermiljöer. I länet har två statliga kulturresevat inrättats. Då möjligheten att inrätta kulturresevat infördes avsattes inga särskilda medel för detta ändamål. Förvaltningen av de statliga kulturresevaten bekostas istället i huvudsak av kulturmiljövårdsanslaget 7:2. Detta anslag har i stort sett varit oförändrat de senaste 20 åren. Länsstyrelsen ser tyvärr därför i dagsläget ingen möjlighet, att under rådande ekonomiska förhållanden, bilda ytterligare ett statligt kulturresevat. Om de ekonomiska förutsättningarna ändras kan möjligheterna dock öka.

Runt sätrarna bedrivs idag modernt skogsbruk och värden knutna till äldre skogsbete/fäbodbete finns endast kvar som små spillror. Säterbrukarna äger ofta inte skogen runt och har inte möjlighet att påverka skötseln av skogen. Ett resevat på ett skogsområde runt någon av de mest välbevarade sätrarna skulle göra det möjligt att forma skogen i riktning mot hur det kan ha sett ut på skogen runt sätrarna förr, det vill säga betespåverkad och där åtgärder medvetet kan ha gjorts för att främja gräsväxt med mera. Den naturtypen har funnits på mycket stora arealer i Värmland men i dag är den nästan helt borta.

4.4 Vallning av djur

Önskemålet från Värmlands säterbrukare och Länsstyrelsen om ett vallningsbidrag som komplement till fäbodstödet har inte gett resultat. Åtgärden finns inte med i det beslutade Landsbygdsprogrammet 2014-2020. Men problemet att djuren behöver vallas finns kvar, och den kostnaden täcks inte av det vanliga fäbodstödet.

Vi behöver fortsätta arbeta för att få till en permanent lösning på behovet av ersättning för vallning.

Olika alternativa idéer har nämnts: Wwoofare, kommunala sommarjobb, kombinera med turism med mera.

Ett alternativ till vallning som bland annat praktiseras på flera sätrar i Gävleborgs län är så kallade storhägn, det vill säga rovdjursavvisande elstängsel runt större skiften på skogen. Denna lösning har dock några nackdelar, till exempel är det inte tillåtet att sätta upp stängsel på annans mark utan tillåtelse (varemot mulbetesrätten ger säterbrukaren rätt att släppa djuren på fritt bete), man får ett hårdare betestryck på skogen inom en avgränsad hage vilket förmodligen inte alla skogsägare skulle vara positiva till och det skulle inte resultera i samma beteshävd som fritt bete.

Vallning som finansierats av rovdjursanslaget har gjorts på försök på enstaka sätrar, men som reglerna för dessa medel är utformade idag är det inte tillåtet för Länsstyrelsen att använda dessa för något generellt vallningsbidrag för säterbruk.

4.5 Utveckling av affärsidéer

Att i längden förlita sig på ideellt arbete eller olika stöd eller projekt leder förmodligen inte till mer än att några enstaka sätrar kan hållas igång en begränsad tid. För att uppnå målsättningen ”en levande säterkultur i framtiden” behöver vi utveckla och anpassa säterbrukandet för 2016 och 2020 och inte enbart tänka i banor av autenticitet och museal verksamhet på alla sätrar. Även ”förr” brukades sätrarna olika i olika perioder beroende på hur resten av samhället såg ut.

Exempel på verksamheter som skulle passa in på en säter och som nämnts vid säterträffar och i remissvar är: grön rehabilitering, retreat, småskalig livsmedelsförädling, musikaliska tillställningar, kurser och prova på med mera.

Tankar kring möjlig ny bruksform med tre parter: En djurägare eller djurpool som vinterhåller djuren som sommartid betar flera olika sätrar där olika personer (inte djurägaren) har tillsyn/vallning/bedriver säterbruk.

4.6 Bilda fler säterföreningar

Att markägarna på en säter går ihop och bildar en säterförening kan vara ett sätt att överbygga detta med många markägare och ta ett samlat grepp på sätern. Kårebolssäteren är ett lyckat exempel på en förening som funnits länge och möjliggjort brukande mer mera. Även Ennarbolssäteren, Nordtorpsäteren, Munkebolssäteren med flera har bildat förening.

4.7 Starta och driva ”Säternavet”

”Säternavet” är tänkt att vara ett litet operativt nätverk bestående av personer som är praktiskt engagerade i brukandet/skötseln av sätrar i Värmland. Nätverket ska vara lättrodd och ägna sig åt konkreta och praktiska saker som till exempel att hjälpa varandra med kontakter, personal, lösa frågor om att låna betesdjur, bolla företagsidéer med varandra med mera.

4.8 Webb-plattform och annan kommunikation

Någon enkel och funktionell hemsida där markägare och potentiella brukare kan hitta varandra, information läggas ut och kommunikation göras. Vilken regi är lämpligast? Kanske säterbrukarföreningen eller säternavet? Eller fäbod.nu eller fjällkoföreningen i Värmland? Det gäller att öka uppmärksamheten kring sätrarnas existens, möjligheter och behov, knyta kontakter mellan djurägare, markägare på sätrar och personer som vill arbeta praktiskt med säterbruk och olika sorters företagande på sätrar i kombination med säterbruk.

Mer samarbete behövs mellan Värmlands säterbrukarförening, riksföreningen och aktiva brukare.

4.9 Koppla ihop marker med brukare och djurhållare

Marker behöver kopplas ihop med brukare och djurhållare så det krävs något som kan få dessa att hitta varandra. Kanske en träff mellan fjällkoföreningen, nötköttsproducenterna, markägare och potentiella brukare? Eller en sorts kontaktförmedling i till exempel i FRISK regi?

4.10 Fler sätrar i bruk

Restaurering, bete och/eller slåtter behövs på fler sätrar. En underhållen och hävdad säter utan säterdrift är bättre än en igenvuxen och förfallen säter.

4.11 Samarbete med Norge

I samband med studieresan till Hedmark år 2014 lärde vi oss att skogssätrarna närmast Värmland har liknande problem med igenväxning och upphörd hävd samt att de har liknande rovdjursproblem som Värmland. Samtidigt såg vi också livskraftiga företag på sätrar i liknande miljöer att inspireras av. Vi har alltså mycket gemensamt, både problem och möjligheter. Längre bort i Norge finns runt 1000 levande sätrar i öppnare fjällmiljö. Genom samarbete kan vi lära av varandra och hjälpa varandra.

5 Åtgärds katalog

Åtgärder som Länsstyrelsen råder över

Åtgärd	Vem	Tidpunkt
Lägga ut all aktuell inventeringsinfo inklusive kartor och foton på nätet	Länsstyrelsen, lantbruk	2015
Försök ”vallning mot rovdjur” – enstaka sätrar beviljas medel för att en person följer med djuren på skogen	Länsstyrelsen, djurskydd & vilt handlägger ansökan från aktuell säter	2015 och 2016
Kortare kurser med säteranknytning	Länsstyrelsen, lantbruk (genom Landsbygdsprogrammet)	2015-2020
Handläggning av miljöersättningar och övriga stöd inom Landsbygdsprogrammet med koppling till sätrar	Länsstyrelsen, lantbruk	2015-

Åtgärder utanför Länsstyrelsens regi som det finns konkreta planer eller beslut på att genomföra

Åtgärd	Vem	Tidpunkt
Dra igång ”Säternavet”	Ingela Kåreskog	2015-16
Rådgivning i samband med skogsbruksåtgärder Rådgivning för alternativa skötselmetoder, ex. hyggesfritt skogsbruk NOKÅS (Stöd och råd) Ersättning för att säkra och återskapa natur- och kulturmiljöer i skogen	Skogsstyrelsen	2016 -2020
Undersöka möjligheter för samarbetsprojekt med Norge, Interreg	Hans Johnson, Värmlands säterbrukarförening	2015 -16

LÄNSSTYRELSEN VÄRMLAND

Restaurera och hitta brukare till fler sätrar	Torsby kommun (LONA-projekt) + föreningen FRISKT bete Markägare m.fl.	2015-2016
Kortare kurser med säteranknytning	Studiefremjandet Torsby m.fl.	2015-
Webbplattform eller facebookgrupp som kontaktyta för säterintresserade	Säter nätverket	2015

Åtgärder som ej är beslutade men som vore värdefulla och intressanta

Åtgärd	Förslag på lämplig aktör
Samla in och förmedla kunskap om värmländsk säterkultur	Värmlands museum och/eller Värmlands säterbrukarförening? Utmarksmuséet Ransby?
Kunskapscentrum	Ett samarbetsprojekt? T.ex. Utmarksmuseet, Torsby Kommun, Värmlands Museum + Kårebolssäteren + Vålhallasäteren + Ransbysäteren
Arbeta vidare med att få till en folkhögskoleutbildning i säterbruk	
Förmedling av säterdjur (ffa fjällkor) till sätrar	Fjällkoföreningen i Värmland? FRISK?
Att fler sätrar bildar säterföreningar	Säternavet (inspireras av de som gjort det och ta vara på deras erfarenheter)
"Säterrunda" - ungefär som en konstrunda, där allmänheten under en dag bjuds in till flera sätrar längs en rutt. Dels för att uppmärksamma säterkulturen, dels ett tillfälle för sätrar att sälja produkter.	Ingela Kåreskog

Åtgärder som kräver beslut på högre nivå

Åtgärd

Möjlighet till långsiktigt arbete

Landsbygdprogrammen och andra möjligheter att söka tidsbegränsade projekt finns. Det skulle istället behövas långsiktigt arbete och kontinuitet.

Kanske skulle detta kunna möjliggöras med extrapengar för bildande och skötsel av kulturresevat öronmärkta för levande kunskapscentrum för säterkulturen. Befintliga anslag för bildande och skötsel av kulturresevat är dels små, dels ska säterbruket konkurrera om dessa små pengar med alla typer av kulturmiljöer från krigsflygfält till industriminnen.

Det är viktigt att ett kunskapscentrum för säterbruk inte enbart sysslar med museal verksamhet (sparar en kulturhistorisk relik) utan även fungerar som kunskapscentrum för framtiden d.v.s. utvecklingsidéer/ affärsidéer på sätrarna. Sätrarna har under sin 2000-åriga historia haft en starkt föränderlig form och funktion och har över tid interagerat med det samtida samhällets förutsättningar och förändringar.

Vallningsersättning

Antingen göra det möjligt att använda rovdjursförebyggande pengar till generellt stöd för vallning av betesdjur vid sätrar genom att ändra regler och tillföra medel här eller lägga till ett vallningsbidrag som komplement till miljöersättningen för fäbodbruk eller en helt ny, tredje lösning.

Jordbrukspolitik

Politik som innebär bättre ekonomiska förutsättningar för mjölkproducenter generellt i Sverige, särskilt för mindre besättningar av fjällkor, rödkullor och mjölkgetter.

Bilaga 1 – Läget 2014

Sätrar i bruk 2014

Kårebolssäter, Norra Ny

Norra Loffstrandssäter, Ekshärad

Ransbysäter, Dalby (innanför stängsel/storhägn)

Sätrar där det bedöms vara möjligt att återuppta säterbruket

Ennarbolssäter, Norra Ny

Vålhallasäter, Dalby

Segenässäter, Norra Ny

Gravolssäter, Norra Ny

Munkebolssäter, Norra Ny

Nedre Lundbergssäter, Norra Ny

Nordtorpssäter, Norra Ny

Osebolssäter, Norra Ny

Åstrandssäter, Norra Ny

Gunnerudssäter, Skillingmark

Korsbysäter, Järnskog

Remjängssäter, Järnskog

Hästbergssäter Slättene, Dalby

Sandsäter, Dalby

Hjällstadsäter, Dalby

S. Åselbergssäter, Norra Finnskoga

Sätrar där det bedöms vara möjligt att restaurera sätervallen (hela eller betydande del av) men där det inte bedöms realistiskt att återuppta säterbruket, t.ex. för att det inte finns kvar någon användbar stallbyggnad eller att skogen ej lämpar sig för bete

Backasäter, Dalby (< 5 år)

Bennäset, Norra Finnskoga (< 5 år)

Bergsängssäter, Ekshärad (<5 år)

Björkenässäter, Norra Ny (< 5 år)

Björnässäter (< 5 år), Norra Ny

Gammalsäter Ekshärad, Ekshärad (< 5 år)

Gammalsäter Likenä, Dalby (5-10 år)

Granknölssäter, Norra Finnskoga (< 5 år)
Grysjöåssäter, Norra Ny (5-10 år)
Holmserudssäter, Skillingmark (5-10 år)
Håkassäter, Norra Finnskoga (5-10 år)
Hästbergssäter, Norra Ny (5-10 år)
Långsäter, Dalby (5-10 år)
N Västanvikssäter, Fryksände (< 5 år)
N Åselbergssäter, Norra Finnskoga (5-10 år)
Nedre Kullåssäter, Norra Ny (< 5 år)
Nordlisäter, Järnskog (< 5 år)
Skogmannsäter, Dalby (< 5 år)
Syningen, Dalby (5-10 år)
Torrbergssäter, Dalby (< 5 år)
Tväråssäter, Norra Ny (< 5 år)
Uggenässäter, Dalby (< 5 år)
Ynässäter, Ekshärad (5-10 år)
Övre Kullåssäter, Norra Ny (< 5 år)
Håkan Janssäter (< 5 år)

Sätrar där gamla säterbyggnader finns kvar, men vallen inte längre bedöms vara möjlig att restaurera för att den helt övergått till skog eller annan användning

Björnhålan, Gräsmark
Bäntebysäter, Dalby
Fastnässäter, Norra Ny
Gammalsäter Ljusnäs, Norra Ny
Grandalen, Norra Råda
Hålidssäter, Dalby
Håssäter, Dalby
Klätten, Dalby
Kong-Ollesåsen, Dalby
Korshällsmyren, Norra Ny
Kroksäter, Dalby
Kölsäter, Norra Ny
Norra Transtrandssäter, Södra Finnskoga
Södra Loffstrandssäter, Ekshärad
Spekebolssäter, Nyskoga

Svenssäter, Lysvik
Sörlisäter, Järnskog
Tallknölen, Dalby
Älgkalven, Norra Ny

Rostig separatorlämning bland smågranar, Munkebolssäter. Foto: Olov Henriksson

Länsstyrelsen
Värmland

Länsstyrelsen Värmland, 651 86 Karlstad, 010-224 70 00
www.lansstyrelsen.se/varmland